

Stichting Historische Kring Losser (HKL)

De Historische Kring Losser zet zich sinds haar oprichting in 1969 in voor het behoud van het cultuur-historische erfgoed van de gemeente Losser (met name van de dorpen Losser, Overdinkel en Glane), het vastleggen van deze informatie in boeken en andere publicaties en het organiseren van lezingen en exposities. Hierdoor blijft de kennis van het verleden actueel, toegankelijk gemaakt voor een breed publiek en bewaard voor het nageslacht.

Correspondentieadres:

Hogeweg 36

7582 CH Losser

Email: info@historischekringlosser.nl

Website: www.historischekringlosser.nl

Bankrekeningen t.n.v. Historische Kring Losser

- Rabobank Losser 33.73.08.098

- Postbank (opgeheven)

Bestuur

Thea Evers* (voorzitter)	Dr. Staringstraat 7	7582BL Losser	053 5382613
Georg van Slageren* (secretaris)	Hogeweg 36	7582CH Losser	053 5382850
Harry Dekkers (penningmeester)	Ludgeruslaan 12	7581DD Losser	053 5387993
Leo Augustijn	Zweermanstr. 16a	7582AN Losser	053 5386190
Gerda Hogebrink	Lutterstraat 55	7581BT Losser	053 5381291
Andries Kuperus*	Dr. L. de Bruijnstr. 12	7582AA Losser	053 5383196
Stien Meijerink	Lutterstraat 53	7581BT Losser	053 5385396
Bennie Nijhof	Kerkhofweg 195	7586AD O'dinkel	053 5382778
Jack Scholtens	Heidehof 54	7581 VJ Losser	053 5385756

*) Redactie van Oet Dorp en Marke

Oet Dorp en Marke Losser

Wordt aan het eind van elk kwartaal toegezonden aan de leden van de HKL.

De jaarcontributie bedraagt € 13,50, bij postverzending € 16,00 per jaar.

Overname (geheel of gedeeltelijk) en publicatie van artikelen is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en bronvermelding.

ISSN: 1568-4711 (Oplage 600 ex.)

(Druk: VDA-groep, Enschede)

De omslagfoto is gemaakt door Andries Kuperus en behoeft deze keer geen nadere uitleg.

INHOUDSOPGAVE

Colofon	Pag. 1
Inhoudsopgave	2
Van het bestuur	3
Van de redactie	5
Agenda	6
Zeer geslaagde excursie naar Welbergen <i>(Harry Dekkers)</i>	7
Anton Joseph Waterkamp <i>(J.J. Grootenboer)</i>	9
De Strook <i>(Bertus de Jongeburcht)</i>	16
Domineesberg, een reactie <i>(Hans Lenderink)</i>	22
De gebroeders Feij: onsuccesvolle remplaçanten <i>(Hennie Kok)</i>	24
<i>De Hooge Heeren en de arme jood</i> <i>(Frans Jacobs)</i>	30
Winter <i>(Hans van Huizen)</i>	32

VAN HET BESTUUR

De ene keer hebben we als bestuur wat meer te melden dan de andere keer maar dit nummer is echt een uitschieter: we lopen 'over' van nieuws dat we graag met u willen delen.

Een nieuw logo

Sinds begin oktober beschikken we over een echt logo. U ziet het hierboven afgedrukt. Een 'beeldmerk', waarmee we op een direct herkenbare wijze' luid en duidelijk' willen laten zien dat we er zijn. Dat kan 'buiten' zijn (bijvoorbeeld met Brueghel etc.) maar ook 'binnen' (tijdens presentaties en exposities). U vindt het logo al op het omslag van ons nieuwe fotoboek en binnenkort ook aan ons 'onderkomen' Martinusplein 16.

Het logo is ontworpen door Ruben Nijhof (inderdaad een zoon van ...), die we hierbij ook in het openbaar nog een keer hartelijk dankzeggen voor het mooie ontwerp.

Een nieuw jasje voor onze website

Tegelijk met het in gebruik nemen van het logo is ook onze website (www.historischekringlosser.nl) van een nieuw jasje voorzien. Dat kunnen we hier niet laten zien, daarvoor moet u zelf actief worden. Ook hier past een woord van dank aan de ontwerper en beheerder van de site Meije van Slageren (inderdaad een broer van ...).

Overigens is niet alleen het jasje vernieuwd maar zijn ook diverse toepassingen verbeterd. Zo zijn nu alle nummers van Oet Dorp en Marke vanaf jaargang 2002 via het digitale archief te raadplegen. Ook voor de foto's uit 'Het Meisje in de Froenstraat' zal dat het geval zijn zodra de huidige maandelijkse herhalingen zijn voltooid. In een volgende fase zal waarschijnlijk een belangrijk deel van ons fotoarchief via de website te bekijken zijn.

Een nieuw bestuurslid

Wij zijn bijzonder verheugd te kunnen melden dat het bestuur sinds begin november is uitgebreid door het aantreden van de heer Jack Scholtens. Behalve als lid kennen we Jack Scholtens al heel lang als de 'grote man' achter de website Losser Digitaal. Via die site is hij de HKL altijd erg ter wille geweest als het om publiciteit ging. Wij hopen op een langdurige en vruchtbare samenwerking.

Het nieuwe fotoboek

Op maandagavond 16 november vond de presentatie plaats van ons nieuwe fotoboek. Ceremoniemeester Harry Dekkers kon heel veel belangstellende leden welkom heten. Op de foto: zuster Castissima (op de rug gezien), Herman (secretaris van het eerste uur) en Annie Bourgonje, alsmede Roy Schasfoort (550-ste lid) die eerste exemplaren aangeboden kregen.

Het graf van Bernardus Leurink

In juli hebt u in de krant kunnen lezen dat het kerkbestuur van de H. Maria Geboorteparochie bezig was om de 2600 graven op het kerkhof opnieuw in kaart te brengen. Een enorm karwei, dat zeer zorgvuldig moest gebeuren. Er waren op dat moment al 2350 nabestaanden getraceerd.

Op het kerkhof bevindt zich ook het graf van Bernardus Leurink, de grondlegger van de Bernardus Stichting. Bernardus Antonius Leurink woonde in de Voorstraat, de huidige Bernard Leurinkstraat. Samen met zijn vrouw Geertruida Bloemen dreef hij

daar een boerenbedrijf. Hij was kerkmeester en tevens bestuurslid van het Parochieel Armenfonds. Hij stierf in 1915 en had bepaald, dat zijn bezittingen aan de kerk geschonken moesten worden om een gesticht te kunnen bouwen voor de verzorging van ouden van dagen. En zo kreeg Losser een voor die tijd bijzondere voorziening: het Sint Bernardus Gesticht, ziekenhuis en bejaardentehuis, de basis van het huidige verpleeghuis en woonzorgcentrum.

Het kerkbestuur onderkende de historische waarde van dit graf en de secretaris, de heer Ad Willems nam contact met ons op. Op onze beurt hebben wij ons gewend tot de Stichting Bernardusbeheer, in de persoon van de heren Jan Voortman en Henk Schulten. Zij waren met ons van mening, dat deze stichting de restauratie en het beheer van dit graf op zich zou moeten nemen, in overleg met de laatste nabestaande mevrouw Volker.

Het is een goede zaak dat door deze samenwerking het graf van een voor Losser belangrijk persoon behouden kan blijven.

Het bestuur

VAN DE REDACTIE

Aanvulling op het artikel over de gemeentegids 1960

Het vorige nummer van Oet Dorp en Marke over de gemeentegids van 1960 heeft veel positieve reacties opgeleverd. Er is duidelijk veel belangstelling voor het meer nabije verleden, ofschoon 1960 ook al weer vijftig jaar geleden is. Ons nieuwe fotoboek komt aan die belangstelling ongetwijfeld tegemoet.

De Gids voor de gemeente Losser uit 1960 omvat 95 pagina's, heel wat meer dus dan de bloemlezing die wij hebben gegeven. Toch hadden wat Overdinkel betreft twee dingen niet mogen ontbreken.

Dat is op de eerste plaats de informatie over de Nederlands Hervormde Gemeente Overdinkel met als predikant ds. H. van Doorn. Kerkenraad: Ouderlingen: P. Bakker, W. v.d. Bos, B. Witzel. Diakenen: J. Vormeer en P. Peereboom. Kerkvoogden: J. Wiemerink, J.H. Holtslag, F.H. Haitjema. Conciërge van het Verenigingsgebouw is R. de Roo.

En dan natuurlijk dokter J. Brandenburg aan de Spinnersweg 54. Hij houdt spreekuur op maandag en woensdag van 8 - 9 uur en van 13 - 13.30 uur. Op vrijdag kunnen de patiënten terecht van 18.30 - 19.00 uur. En ook op zaterdagmorgen houdt hij spreekuur van 8 - 9 uur. Voor zijn patiënten in Losser staat vermeld: " opgeven van boodschappen en afhalen van medicijnen: St. Maartenstraat", zonder aandui-

ding van huisnummer. Dokter Brandenburg is dan al tien jaar in Overdinkel gevestigd. De Losserse huisartsen hielden toentertijd ook spreekuur in Overdinkel. Zij waren bepaald niet ingenomen met de komst van deze nieuwe dokter, die zich vrij vestigde en niet, zoals toen nog gebruikelijk, een bestaande praktijk overnam.

Domineesberg, een reactie

In de eerste aflevering van deze jaargang publiceerden wij een artikel van Frans Broekhuis over de voorgenomen heropening van de 'preekstoel' aan de Kruissellaan in De Lutte. Deze heropening heeft inmiddels plaatsgevonden, waarbij Frans Broekhuis veel lof kreeg toegezwaaid voor zijn initiatief.

Die lof krijgt hij niet van Hans Lenderink die kritische notities maakt bij het artikel over de preekstoel en de domineesberg. Oordeel zelf na het lezen van de bijdrage van Lenderink elders in dit nummer.

Deze foto van de preekstoel werd door Andries Kuperus gemaakt kort voor de heropening op 8 oktober 2009.

De redactie

AGENDA VOORJAAR 2009

Op de volgende pagina leest u wat wij in de eerste maanden van het nieuwe jaar voor u in petto hebben. Alle avondbijeenkomsten worden gehouden bij Hotel Smit en beginnen om 20.00 uur. De avonden zullen ook nog in de lokale pers aangekondigd worden, maar noteert u de datums nu alvast in uw agenda zodat geen van de interessante bijeenkomsten u ontgaat. Let op: de jaarvergadering etc. is op zondagmiddag 18 april 2010!

Maandag 4 januari

Op maandag 4 januari 2010 houden wij onze traditionele 'Niejoarsvisite'. Stien Meijerink presenteert weer de al even traditionele 'Niejoarsquiz'. De boerenjong's en de knieperkes worden u aangeboden door het bestuur.

Dinsdag 2 februari

Ons lid Hennie Kok houdt een lezing over Twentse dienstplichtigen in de Franse Tijd. Lees van hem ook het artikel over onsuccesvolle remplaçanten elders in dit nummer.

Dinsdag 16 maart

De heer Frans Agterbosch nauw betrokken bij de afdeling Twente van de Nederlandse Genealogische vereniging verzorgt een avond over genealogie en internet.

Zondag 18 april: Jaarvergadering

De jaarvergadering vindt plaats op zondag 18 april bij Hotel Smit. We staan even stil bij het afgelopen jaar, maar u wordt ook op de hoogte gebracht van onze plannen voor de komende tijd.

Na afloop van de traditioneel korte vergadering gaan we naar het Museum Klooster Bentlage bij Rheine. Nadere informatie volgt in het maartnummer van Oet Dorp en Marke en op onze website.

ZEER GESLAAGDE EXCURSIE NAAR WELBERGEN

Gelukkig was het zo goed als droog toen we zaterdagmiddag 10 oktober rond één uur met eigen vervoer vertrokken vanaf de Martinuskerk richting ons reisdoel 'Haus Welbergen', gelegen langs de doorgaande weg van Ochtrup naar Steinfurt. Velen hadden gehoor gegeven aan de uitnodiging om de opening van ons winterseizoen 2009/2010 een wat andere invulling te geven dan gebruikelijk. Nu eens niet een avond met een spreker bij Hotel Smit, maar een uitstapje of wat deftiger: een excursie zoals dat op de uitnodiging stond. Aan de hand van een routebeschrijving die ons werd meegegeven door Thea Evers, onze voorzitter, was het niet al te moeilijk om het reisdoel te vinden. Er was even een oponthoud voor het dorpje Langenhorst. Daar werd een jongeman feestelijk binnengehaald, die vier jaar lang 'auf die Walz' was geweest. Als timmermansgezel was hij in de traditionele zwarte kledij de wereld rondgetrokken. Vergezeld van andere gezellen kwam hij nu weer thuis en de bijbehorende feestelijke begroeting vond plaats op de grote weg.

Nadat iedereen voor zijn of haar auto op het royale parkeerterrein een plaats had gevonden werden we door een 'parkeerwachter' van de HKL via een bruggetje over

de Gauxbach verwezen naar Haus Welbergen. Daar aangekomen ging het over een keistenen bruggetje naar een ronde toegangspoort in een prachtig aangelegde tuin met in het midden een fontein. Aan de overzijde ervan het statige Haus of kasteel. Dat gaf meteen een mooie indruk hoe hier vroeger de oude landadel woonde en leefde. Haus Welbergen is één van de vele mooie Wasserburgen in het Münster-

land. Het is eigendom van de Bertha Jordaan - van Heek Stichting.

Omdat onze groep (80 personen) te groot was om in zijn geheel te worden rondgeleid in het Haus, werden er twee groepen gemaakt, beide onder leiding van een gids.

Via de oudste bewoners van dit adellijke huis - de heren van

Welberghe en vele andere families - naar 1929 toen de bankier Jan Jordaan het in eigendom verwierf. Mede met behulp van zijn echtgenote Bertha Jordaan-van Heek werd het huis in oude luister hersteld. Aan de wanden zagen we vele door haar gemaakte schilderijen, maar ook portretten van vorige bewoners. Verder porselein en glaswerk en zelfs de tafel waaraan werd vergaderd.

Al met al buitengewoon interessant om alles eens van de binnenkant te kunnen bekijken. Daarna wachtte de koffie met 'iets' erbij in het nabij gelegen restaurant Alter Posthof, een schitterend laatmiddeleeuws vakwerkgebouw uit 1598. Omdat we met zo velen waren had de bediening de grootste moeite om tijdig alle dorstige kelen te laven en de hongerige magen te vullen. Maar wat was het er gezellig!

Omdat we nog een afspraak hadden in het oude dorpskerkje in Welbergen, konden we niet al te lang 'koffietafelen' en ging het in colonne naar het gerestaureerde romaanse kerkje in Welbergen. Wat daarbinnen zeer de aandacht trok was wel het rijkversierde grafmonument van Johann von Oldenhaus en zijn vrouw Anna Schele. Deze laatste naam is ook bij ons in Twente welbekend uit het verleden. Nadat de gids ons van de geschiedenis en de bijzonderheden deelgenoot had gemaakt, bedankte Thea Evers haar door het overhandigen van een kruikje Losserse Kruidenbitter.

Dat was tevens het einde van een meer dan geslaagde middag.

Harry Dekkers

(De foto's bij dit artikel zijn van de hand van Henk Stobbe. Kijk voor meer foto's van de excursie op onze website www.historischekringlosser.nl).

ANTON JOSEPH WATERKAMP

De heer J.J. Grootenboer uit Borne bezocht in december 2008 onze tentoonstelling over religieus erfgoed en schreef naar aanleiding daarvan het hierna volgende artikel.

In het najaar van 2008 – het jaar van het religieus erfgoed – organiseerde de Historische Kring Losser een gepaste tentoonstelling over dat onderwerp in Galerie 't Nien-End. Naast een oude statenbijbel (een gereformeerd monument bij uitstek!), een oude luidklok uit 1489, een fraaie reliekhouders en vele andere attributen, toonde de Kring een viertal vrij gave schilderijen van de kerkschilder Waterkamp. De vier panelen stelden elk één van de evangelisten voor en zouden eens de kansel in de oude en verdwenen Martinuskerk hebben gesierd. Navraag leverde de nodige informatie op over Waterkamp en zijn 'religieuze' arbeid in Losser. In de afgebroken Martinuskerk waren nog meer werken van hem te bewonderen. Het is daarom al interessant om nader met de schilder Waterkamp kennis te maken.

Anton Joseph Waterkamp werd op 29 mei 1862 te Havixbeck geboren en gedoopt in de fraaie gotische Dionysuskerk aldaar. Hij groeide op in een goed, rooms gezin in een goed rooms stadje. Vader Franz Heinrich en moeder Anna Elisabeth Joost-

majier waren eenvoudige lieden. Vader Franz verdiende zijn kost als metselaar en de kinderen ging naar de lagere school. Een kind in Havixbeck bezocht de school tot zijn veertiende jaar. Alleen de kinderen van rijke boeren kregen de mogelijkheid om verder te studeren. Misschien zou er wel werk te vinden zijn geweest in de beroemde zandsteengroeven en er wàs voor de eventuele getalenteerden de mogelijkheid om beeldhouwer te worden. Blijkbaar wilde Anton J. niet bij zijn vader in de zaak en vertrok hij al op jonge leeftijd naar Münster om aan de Beroeps- en Vak-school in die stad een vak te leren. De school was er al lang maar bij zijn komst net 'omgebouwd' tot een School voor Kunst- en Handwerk. Daar heeft hij waarschijnlijk zijn basisopleiding gehad. We vinden hem terug in het Adresboek 1888 van Münster: Op de Buddenstrasse 29 vond men Anton Waterkamp, decoratieschilder.

Blijkbaar kon onze decoratieschilder in zijn land Pruisen niet aan de bak komen. Zoals velen van zijn leeftijdgenoten zocht ook hij zijn heil bij de westerburen, in Nederland. Hij vertrok met zijn knapzak naar het noorden en koos zijn domicilie in de provincie Groningen. Het werd het langgerekte dorp Stadskanaal. Nu was het niet zo gek, om voor zijn werk Nederland te kiezen. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden er in Nederland bijzonder veel kerken gebouwd en dan vooral Rooms-katholieke. Veel parochies achtten zich genooddaakt, nieuwe kerken te bouwen ter vervanging van de vaak kleine en bouwvallige bedehuizen van vóór 1800 of uit de tijd van de zo genoemde 'Waterstaatskerken'. Bij deze explosie van nieuwe kerkenbouw grepen de architecten vaak terug op de gotiek. De gebouwen waren vaak ontworpen als een totaal concept. Een architect ontwierp niet alleen de gebouwen, maar ook de inrichting ervan. Ze hadden vaste ateliers aan zich gebonden, die de beelden en de altaren ontwierpen. Bekende architecten waren onder andere vader en zonen Cuypers, Nicolaas Molenaar en Alfred Tepe, die ook in Losser de Heilige Mariageboortekerk ontwierp. Bij zulk een explosie van kerkenbouw was er uiteraard behoefte aan geschoolde vaklieden. Mannen en vrouwen die hun vak verstonden. Zo was er voor Waterkamp werk genoeg.

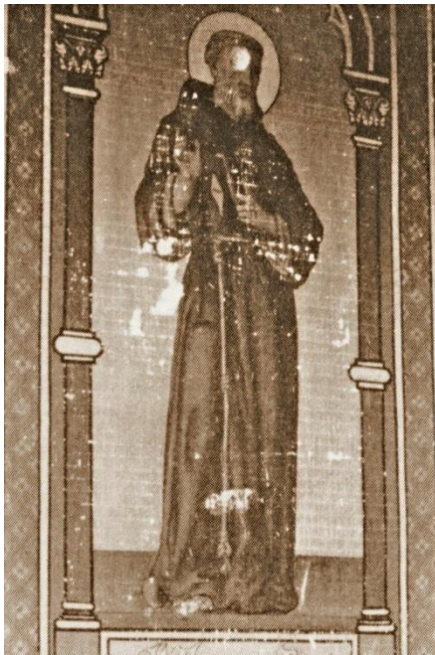
Allereerst probeert hij in Groningen en omgeving werk te vinden. Of hij daar voor zijn metier werk heeft gevonden is niet bekend, maar hij vond er wèl een vrouw. Op 26 juni 1890 trouwt hij met de koopmansdochter Geertruida Catharina Elisabeth Bloms uit Terapelkanaal. Een reeks getuigen stond om het gelukkige bruidspaar heen, waaronder de Jodenmeester Naphtalie Polack. De eerste drie kinderen worden in de provincie Groningen geboren.

In 1894 vertrekt het gezin uit Onstwedde. Zij vestigen zich in Zwolle. Op 12 juni van dat jaar laten ze zich in die stad inschrijven en vinden een woning als het ware tegen de oude Onze Lieve Vrouwekerk aan, op de hoek van de Drostensteeg. Hij vestigt zich daar als schilder en winkelier in religieuze artikelen.

Waterkamp was bepaald niet vreemd in de provincie Overijssel en zeker niet in Twente. Hij had nauwelijks zijn opleiding in Munster afgerond en zich als decoratie-

schilder gevestigd of hij kreeg **vanuit Losser zijn eerste opdracht**. Het was waarschijnlijk een proefopdracht. Die eerste opdracht had te maken met de toenmalige pastorie. Deze pastorie is later verbouwd tot woonhuis voor enkele zusters en toen dat 'klooster' Maria Bijstand door de zusters was verlaten ontdekten slopers een muurschildering boven de plaats van de kachel. Dat schoorsteenstuk zou uit 1883 stammen. Toen was Waterkamp misschien nog wel bezig met de opleiding. Hij woonde toen nog in Munster. De schilderijen stelden twee heiligen voor: Franciscus en Henricus. Waarschijnlijk waren ze bedoeld als een soort proefstukken voor zijn latere werk in de oude Martinuskerk.

De stukken zijn helaas vernietigd maar er zijn nog foto's van gemaakt, die u hier onder ziet afgedrukt.

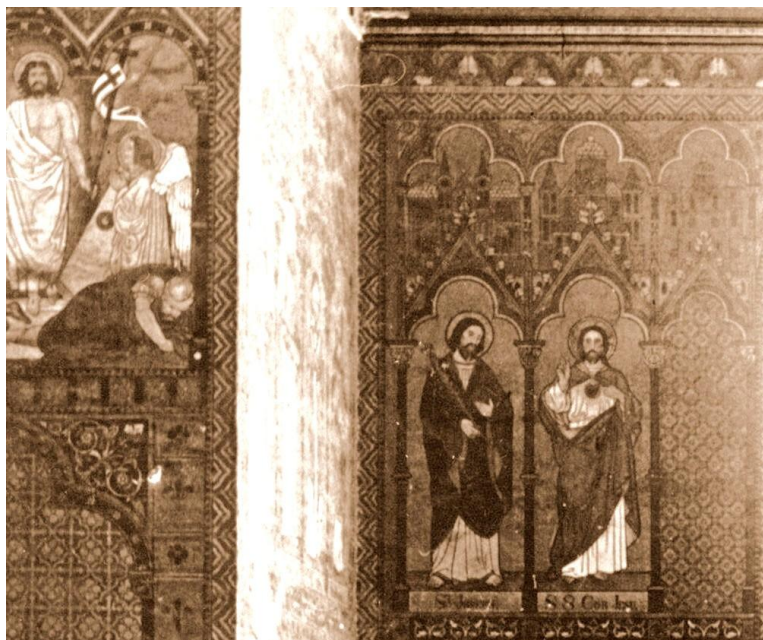
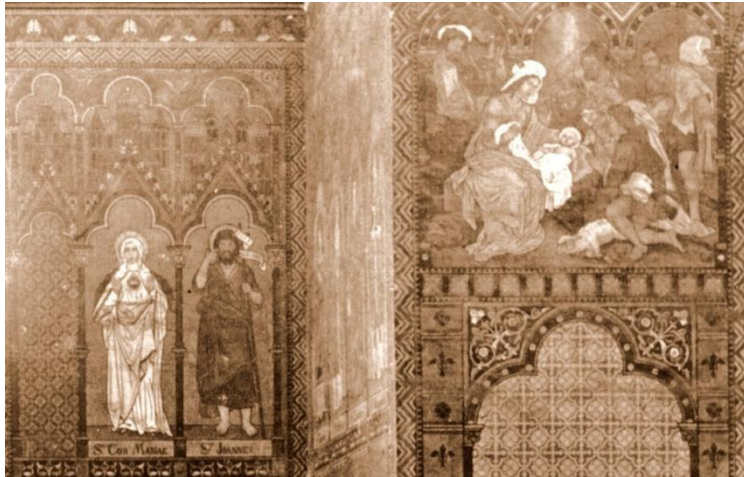

In 1809, dus tijdens de Franse Overheersing, werd de oude Martinuskerk in het centrum van het dorp aan de rooms-katholieken toegewezen. De protestanten kregen geld om een eigen, nieuwe kerk te bouwen. De oude Martinus was direct al te klein en kreeg als gevolg daarvan enkele uitbreidingen.

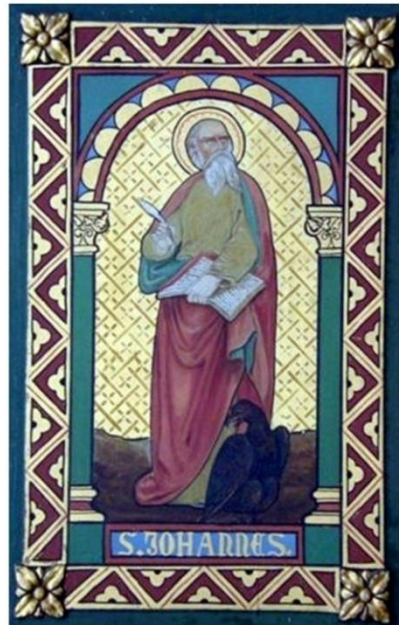
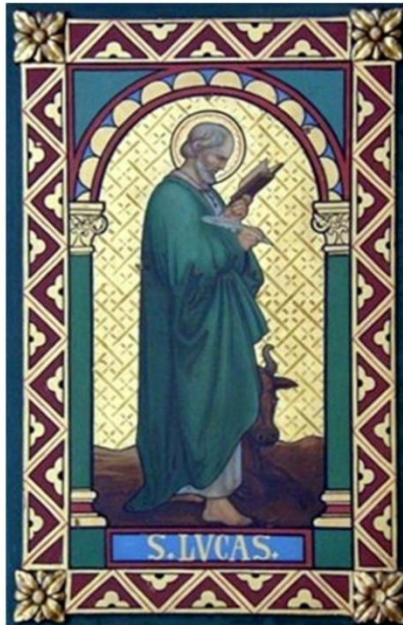
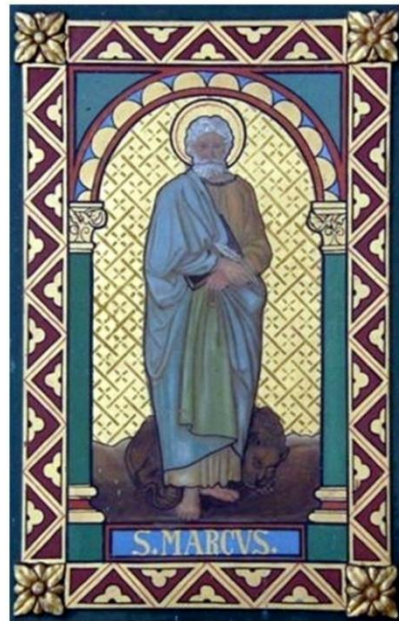
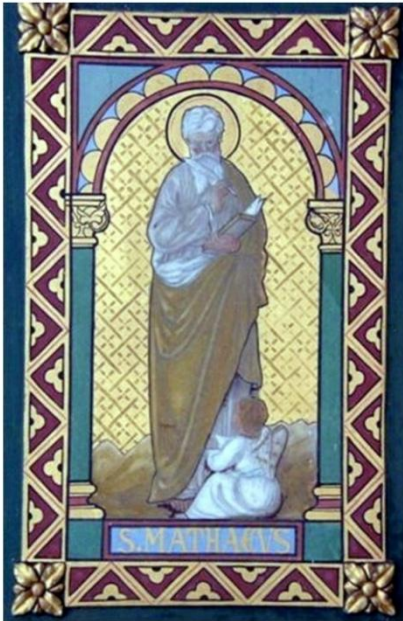
Nog in 1887 heeft Anton Joseph Waterkamp de kerk volledig beschilderd. Uitbundige versieringen vol van florale motieven, reeksen heiligen langs de wanden. Oude foto's (uit het archief van de Historische Kring en afgedrukt op deze en de volgende

pagina's) tonen ze nog op een moment, dat de kerk werd gesloopt. Dat was in 1904-1905. Dan staat Waterkamp eigenlijk nog aan het begin van zijn carrière.

Een belangrijk werkstuk is nog overgebleven en dat was te zien tijdens de tentoonstelling over het religieus erfgoed in Losser in 2008. Een serie van vier panelen van de preekstoel uit de verdwenen Martinuskerk. De panelen waren nog in goede staat en stellen – uiteraard – de vier evangelisten voor. U ziet ze op de volgende pagina.

De vier evangelisten (foto's J.J. Grootenboer)

Wie zich bezig gaat houden met deze wat vergeten kunstenaar zal tijdens zijn zoektocht toch nog veel van zijn werk kunnen vinden. Dichtbij, in Borne, had hij in 1893 tot 1895 de St. Stephanuskerk geheel gepolychromeerd. Tijdens de beruchte 'Beeldenstorm' van de zestiger jaren van de vorige eeuw is dat allemaal onder een kalklaag verdwenen. In 1912 nog had hij in beide transepten fraaie schilderijen aangebracht uit het leven van Jezus. Twee daarvan zijn redelijk gaaf weer achter de kalklaag vandaan gekomen en zijn dus weer te bezichtigen. Maar ook in de Buitenkerk van Kampen zijn resten bewaard gebleven. Om nog maar eens een voorbeeld te noemen: de St. Vituskerk in het Friese Blauwhuis heeft eveneens een aantal fraaie werken van Waterkamp.

Waarschijnlijk begon Anton Joseph Waterkamp zijn werkzame schildersleven in LOSSER. Wat daarvan over is, was te zien op de tentoonstelling van november/december 2008 in Galerie 't Nien-End. Het is goed, om die vier panelen heel goed te bewaren en er erg zuinig op te zijn.

J.J. Grootenboer (Borne)

DE STROOK

In ons juninummer (2009-2) publiceerden we onder de titel 'Grensdienst langs de Dinkel' een bijdrage van de heer Jan Heikens uit Westerbork. De heer Heikens (geb. 1920) haalt in dat artikel herinneringen op aan de jaren 1947 tot 1953, waarin hij als grenscommies dienst deed in Overdinkel. Nog voordat het artikel gepubliceerd was ontvingen wij van Bertus de Jongeburcht, geboren aan de Kerkhofweg in Overdinkel, een bijdrage die ook over de grens gaat, namelijk over 'de Strook', het direct na de Bevrijding in 1945 ingestelde 'niemandsland' langs de grens met Duitsland.

Tijdens een zoektocht in mijn archief kwam ik een artikel tegen uit de Twentsche Courant van zaterdag 1 maart 1947.

De kop van het artikel luidde: 'Indrukken uit het grensgebied', met als ondertitel, 'Bedelende kinderen, nakomelingen van het Herrenvolk'. De auteurs van het artikel deden verslag van het grensgebied in Overdinkel en Losser en gaven een uitgebreid verslag over de schamel geklede Duitse kinderen die stiekem de grens over staken naar 'Das Steinreiche Holland', waar ze bedelden om wat eten. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse, vrolijk spelende kinderen in het Losserse Zand, die daarmee een groot contrast vormden.

Verder werd er aandacht geschonken aan de verboden 500 meter strook langs de Duitse grens. Zonder een geldig bewijs afgegeven door de dienstgeleider van de douane mocht men hier niet komen. Deze 500 meter strook die aan het einde van de oorlog met Duitsland, onmiddellijk nadat het gebied was bevrijd, werd ingesteld

diende hoofdzakelijk om de smokkelhandel zoveel mogelijk tegen te gaan. Een intense controle hierop werd door de commiezen (douaneambtenaren) uitgevoerd.

Dit alles deed mij terug denken aan mijn geboortehuis Kerkhofweg 104a te Overdinkel; ook ons adres lag binnen de ingestelde verboden strook. De verhalen van mijn moeder, die vaak vertelde over tijden van oorlog maar ook van de tijd die daarop volgde, kwamen wel overeen met het verhaal in de Twentsche Courant. Zo vertelde ze dat de kleertjes en de verdere babyuitzet waarmee ik in

mijn eerste levenstijd ben aangekleed afkomstig waren van een Duits grenswacht-echtpaar en over het prikkeldraad aan de Dubbeleweg te Overdinkel (*zie foto*) werden geruild voor koffie. Ondanks dat mijn vader zelf een tijdlang in dienst van de Binnenlandse Strijdkrachten en later de Gezagstroepen het smokkelen diende te bestrijden, zag hij geen probleem in deze ruiling.

In 1947 moest de toenmalige vriend van mijn zus, nu nog steeds haar man, een verblijfsbriefje halen bij de dienstgeleider om haar te kunnen bezoeken op ons adres.

Later kwam de dienstgeleider van de douane de heer Renderink bij mijn ouders met het verzoek of we geen commiezen als kostgangers wilden hebben. Mijn ouders stemden toe en als eerste kregen we de commies Arie Tiemens afkomstig uit Uithoorn, zijn vader was daar politieambtenaar, bij ons in de kost. Dit was een prachtkerel, zowel mijn ouders, als mijn zuster en ik mochten hem heel graag.

De diensten werden vaak vanaf ons huis, samen met een collega, gelopen of gefietst langs de grens. Verschillende nachten werden door de heren bij ons in de keuken doorgebracht nadat ze hun controlepunten hadden bezocht.-

Na zijn huwelijk kreeg Arie in Losser een Duitse grenswachtwoning toegewezen in het toen geannexeerde Duitse gebied nabij het 'Landgoed Verbecke'. Nog vele jaren hebben we contacten onderhouden met Arie, van mijn zuster heb ik gehoord dat ze hem vorig jaar nog een keer heeft gesproken. Mijn moeder en ik hebben zelfs een week vakantie mogen houden bij zijn ouders in Uithoorn.

Na het overlijden van mijn vader in 1952 kwam er een zekere commies Kremer bij ons in de kost. Dit was een geheel ander persoon die ook maar een paar maanden van onze gastvrijheid gebruik heeft mogen maken.

Een reconstructie van de eerste jaren na de bevrijding levert een beeld op van regelmatig wisselende instanties die voor de grensbewaking werden aangewezen en elkaar in snel tempo opvolgden.

Al op 4 oktober 1944 werd in het publicatieblad (nummer 4) van het Militair Gezag de verordening voor de Grensbewaking gepubliceerd. In deze verordening werden o.a. de grensvakken en de grensovergangen genoemd. In de gemeente Losser lagen de grensovergangen De Poppe en De Glane. (De grensovergang in Overdinkel die in augustus 1939 was gesloten zou pas in 1954 worden heropend.) Verder werd de taak van de grensbewaking omschreven en de uitzonderingen van personen en instanties die zonder bewijs toegang hadden.

Om onmiddellijk na de bevrijding de leegte van de grensbewaking op te vullen waren door de douane- en verzetsman Jan Harm Bosch de nodige voorbereidingen getroffen om de grensbewaking uit te kunnen voeren. Bosch werd echter op 31 maart 1945 door de S.D. opgepakt en in de tuin van de Synagoge te Enschede op 31 maart of 1 april 1945 door deze dienst doodgeschoten en heeft dus geen leiding kunnen geven aan de grensbewaking.

De commiezen Rijnders(li) en Tiemens gefotografeerd in 1952 op de Kerkhofweg in Overdinkel.

Als grenswachtcommandanten van het Grensvak II waren door het verzet bij de bevrijding aangewezen de heren Bothenius Lohman, Oosting en Joustra. Het te bewaken grensvak nr. II, liep van de grens met de provincie Drenthe tot de grens met de provincie Gelderland. Het vak was in tweeën gedeeld. Het eerste deel waar Joustra commandant werd liep van Drenthe tot de spoorlijn Oldenzaal – Bentheim. Het tweede deel liep van de genoemde spoorlijn tot de Gelderse grens en stond onder commando van Bothenius Lohman en Oosting. De gemeente Losser viel dus volledig binnen dit vak.

Op 15 mei 1945 kreeg de heer Bothenius Lohman een andere functie; hij werd benoemd tot adj. districtshoofd van District 4 Vak II Militair Repatriëringscommissaris.

De verantwoordelijke voor de volledige grensbewaking in Overijssel was de Majoor Galle, die op 6 april 1945 aankwam te Enschede met zijn Staf en zich daarna te Hengelo vestigde aan de Grundellaan.

De grens werd bewaakt door a. Rijksambtenaren, b. Gemeenteambtenaren, c. Zij die in semioverheidsdienst waren, d. Leden in dienst bij de Binnenlandse Strijdkrachten (later NBS), e. Particulieren zonder werkgever, f. Zij die wel een werkgever hadden, doch tijdelijk in dienst gingen bij de grenswacht. Gepatrouilleerd werd met armband zonder wapens. De wapens kwamen later.

Beschikbaar voor het bewaken van grensvak II waren ca 600 mannen, voor elke 8 uur 200 mannen. In Overdinkel was eerst een drietal groepen voor de grensbewaking beschikbaar, na korte tijd terug gebracht tot twee groepen. Een groep (peloton) was ondergebracht in het 'Zollamt' aan de grensovergang onder leiding van De Wit, Rendering en Op de Weegh. De andere groep (peloton) werd gevestigd in een gevorderd gebouw (het latere café de Grens) waarvan de eigenaar lid was van de NSB en bestond uit de samenvoeging van de groepen Game en Hassing/ter Laak.

Mededelingen

Vanaf heden zijn de leden in 3 secties ingedeeld. Iedere sectie bestaat uit 9 soldaten met een sectiecommandant en een waarn. sectiecommandant.

De functies zijn als volgt verdeeld:

***Commandant: S. Boorsma
sergt. Toegevoegd: H. Achterhuis
ordonnans: H. Haarman
chauffeur: A. v.d Walle***

***sectie-cdt. 1: H.B.J. Kuipers
waarn. cdt : P. Lublinkhof***

***sectie-cdt. 2: D. Heino
waarn. cdt : A. Meijerink***

***sectie-cdt. 3: P.G. Verheijen
waarn. cdt : P. Kielstra***

De indeling van de secties volgt morgenmiddag.

De Cdt. Bew. Troepen

Uit: 'Mijn belevenissen bij de B.S. te Losser' door Sj. Boorsma (manuscript in archief HKL).

Losser moest het doen met een peloton, met als wachtlokaal het pand van Zurhorst; het peloton stond onder leiding van de heer Boorsma. Elk peloton had een commandant, drie sectiecommandanten, drie wnd. sectiecommandanten en ca tien man bewakingspersoneel, die patrouille liepen langs de grens.

Eerst werd ook patrouille gelopen aan de Duitse zijde van de grens, maar daar werd door het Militaire Gezag al snel een stokje voor gestoken. Sommige grensbewakers dachten ten onrechte dat alles aan de Duitse kant nu ook toebehoorde aan de Nederlanders. Verder maakte men gebruik van het geweer om hazen en konijnen mee te schieten, wat natuurlijk niet was toegestaan. In eerste instantie was het doel het opvangen van personen die repatrieerden uit Duitsland en het oppakken van personen die in de oorlog fout waren geweest en probeerden naar Duitsland te ontkomen.

Verder moest men toezien op smokkel en zwarte handel en nog diverse andere

taken zoals het opsporen van clandestiene jeneverstokerijen en de bewaking van de bruggen over de Dinkel.

Aan de Duitse zijde van de grens werd elk vak door een tweetal compagnieën van een licht Bataljon 1.3 R.I. bewaakt. Ook het Corps Second British Army nam deel aan de bewaking van het grensdeel ten zuiden van de weg Oldenzaal-Nordhorn.

Voor een aantal Nederlandse boerenfamilies, die in de verboden zone van het grensgebied woonden, volgde op 2 mei 1945 een evacuatie. Enkelen kregen een boerderij toegewezen van NSB'ers die gevangen zaten. De families G. Nijland met vrouw, 5 dochters en 3 zoons, G. Molthoff, H. Punt 1 dochter en 1 zoon, en J. Koertshuis met 5 kinderen werden door een ambtenaar van de gemeente Losser bij Springbiel opgevangen. De families voerden 25 koeien, paarden, varkens en schapen met zich mee. Op 28 september 1945 werd met toestemming van de Britse Autoriteiten besloten de Nederlanders die officieel woonachtig waren in de verboden zones van 1500 meter in het Duits – Nederlandse grensgebied, onder verschillende voorwaarden overdag weer toe te laten op hun bedrijf.

Op 11 juni 1945 werden de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten gereorganiseerd en werd een Bataljon Bewakingstroepen Twenthe opgericht. Het bataljon bestond uit 7 compagnieën; een deel van de grensbewakers uit Overdinkel werd ingedeeld bij de 7e compagnie en vertrok met deze compagnie naar de Noordoostpolder. Het andere deel uit Overdinkel werd ingedeeld bij de 6e compagnie en bleef als grensbewaking in Overdinkel achter, met als pelotonscommandant Bakker. Ook het peloton uit Losser werd bij de 6e compagnie ingedeeld en bleef in eerste instantie onder leiding van Boorsma te Losser functioneren.

Op 1 november 1945 ging het Bataljon Bewakingstroepen Twenthe over naar de Gezagstroepen. De Gezagstroepen maakten deel uit van de Landmacht en men ging ook over in de rangen van de landmacht. De pelotonscommandanten werden sergeant-majoor, de sectiecommandanten werden sergeant en de wnd. sectiecommandanten werden korporaal.

De 6e compagnie die nog dienst deed als grensbewakers werd de keus gelaten ontslag te nemen of overgaan naar de Gezagstroepen. Het peloton uit Overdinkel werd geplaatst op Vliegveld Twente; het peloton uit Losser werd ingeschakeld voor de bewaking van de gevangenkampen met NSB'ers. Voor velen betekende dat het einde van de dienst in eigen plaats.

Op 14 mei 1945 werd door het Militair Gezag de Grenswacht Compagnie 1 Almelo opgericht (oprichter was de heer Schlepers). Van deze compagnie werd langs de grens bij Losser en Overdinkel het 2e peloton gestationeerd. Als onderkomen voor het peloton waren in Losser en Overdinkel aangewezen Concordia O. 352, Theehuis Zandbergen M. 41, Verloflocaal Zandbergen, perceel G. 69 en perceel O. 624. Ook in De Lutte waar het 3e peloton van de Grenswacht Compagnie Almelo 1 de

grensbewaking uitvoerde was een aantal adressen in gebruik. Het betrof de percelen ZL 220, ZL 221, ZL 222 en het RK parochiehuis. Half juni 1945 werden de grensposten volledig overgenomen door de compagnie Almelo 1.

De Twentsche Courant van 30 juni 1945 berichtte over de Grenswacht Almelo het volgende: 'Regelmatig is de grenswacht op pad om in Duitsland zakken en emmers vol aardbeien, kersen en andere vruchten te plukken. Deze komen niet altijd ten goede aan ziekenhuis of andere instellingen. Wel slagen ze erin een arme huisvader die een pondje boter of een paar eieren bij de boer heeft gekregen dit af te nemen, het zogenaamd 'beslag'. Dezer dagen hadden ze ook weer een feestavond.' Wat er verder met de smokkelaars gebeurde vermeldt dit verhaal niet, maar zo erg als in 1916 (zie het kader hiernaast) zal hun lot wel niet geweest zijn.

De sergeant Vloedveld van de grenswacht aan de Poppe, gaf via de Twentsche Courant op 7 juli 1945 het volgende antwoord: 'Naar aanleiding van de kritiek op de grenswacht aangaande aardbeien, bessen en andere vruchten op zaterdag 30 juni 1945, deze gaan naar het sanatorium 'Zonneheide' te Losser'.

Vloedveld bedoelt hiermee mogelijk het Noodsanatorium B.A.B. Zon-Licht-Heide. (Over dit sanatorium is bij ons eigenlijk niets bekend. Was het misschien gevestigd in de villa Zandbergen, de latere Ravenhorst? Wie beschikt over meer informatie over dit onderwerp? Red.)

Op 1 januari 1946 werd de grensbewaking overgenomen door de Marechaussee in samenwerking met de Douane. Op 8 mei 1946 werd de grenswacht compagnie Almelo 1 opgeheven.

Bertus de Jongeburcht (Almelo)

Uit de NRC van 29-2-1916

Bij de Gezondheidscommissie, zetende te Oldenzaal, is tegen het Gemeentebestuur van Losser een aanklacht ingediend door ... twee smokkelaars. De smokkelaars werden door de grenswacht te Losser eenigen tijd opgesloten in het arrestantenlokaal, waarvoor dienst doet het beneden-gedeelte van een alleenstaande kerk-toren, toebehoorende aan de gemeente Losser. Adressanten zeggen in hun aanklacht, dat deze gevangenis niet overeenkomstig de wet is ingericht, omdat zij te koud en te vochtig is en omdat het noodzakelijkste 'meubelstuk' niet aanwezig is.

Hij staat er nog steeds die oude toren en dat zal ook nog wel een poosje zo blijven.

DOMINEESBERG, EEN REACTIE ...

In aflevering nummer 1 van dit jaar van Oet Dorp en Marke heb ik met belangstelling het artikel van Frans Broekhuis gelezen. De conclusies over wie degene is die de 'berg' heeft laten opwerpen kan ik echter niet delen. Maar ook 'de prijsgegeven geheimen' rondom de totstandkoming zijn mijns inziens lichtelijk gezocht.

Jammer is dat in het artikel de mededeling van Thalia van Wullften Palthe (in het door haar uitgegeven boekje 'Het huis van mijn grootvader') dat haar overgrootvader (Dominee Johannes Palthe) de Domineesberg heeft laten opwerpen, wordt afgedaan met 'een gedachte'.

Waarom zou het 'een gedachte' zijn? Ik kan me zo voorstellen dat Thalia en haar grootvader bij de tochten over - en inspecties van de familiebezittingen veel met elkaar gepraat hebben en dat de grootvader daarbij zijn kleindochter veel over zijn vader (haar grootvader) heeft verteld. De domineesberg zal daarbij ook ter sprake zijn gekomen. Waarom zou Thalia een andere voorstelling van zaken geven of zich vergist hebben? Ze onderbouwt zelfs het geschrevene door aan te geven dat de berg is opgeworpen na de val van Napoleon (slag bij Waterloo in 1815), nader aangegeven met 'aan het begin van het Koninkrijk'. Ze geeft aan door wie! Door werkloze mensen om hen arbeid te verschaffen in een tijd van werkloosheid.

De schrijver veronderstelt dat de berg in de jaren 1855 en 1856, na de dood van Ds. Palthe in 1854, is opgeworpen. Na de koop van erve Middelkamp werden, schrijft hij, woeste gronden aangepakt en van paardenmest voorzien. Gezien de vele stukken heidegrond die rondom Erve Middelkamp waren gelegen is dit een aannemelijk gegeven. Men is begonnen met het greppelen, zoden en plaggen op een 'Hoop' te werpen. Hierbij gaan mijn gedachten uit naar een mesthoop, composthoop. Dit woordje 'hoop' wordt nu in verband gebracht met de Domineesberg. Nou, de Domineesberg is lang geen hoop, eerder een heuvel. In een gevonden geschrift betreffende 'De groote Nieuwe Kamp', staat vermeld: 'greppelen en zoden op een hoop brengen....', maar in een zin worden ook het verwerken van paardenmest en plaggen genoemd. Dit geschrevene linkt de schrijver zonder duidelijk verdere aanwijzingen aan de Domineesberg.

Materiaal uit sloten, zoden en plaggen was, in die jaren toen er nog geen kunstmest was, zeer kostbaar. Zoden en plaggen werden van de heide gestoken om als brandstof gebruikt te worden, maar werden nog vaker in de herfst in de potstal gestrooid. Met de mest van een winter werd het mengsel in het voorjaar op de ontgonnen gronden gebracht. Op die manier zijn in Twente de vruchtbare essen ontstaan, waar de granen rijkelijk groeiden. Zo is ook 'de groote Nieuwe Kamp' na ontginning bemest.

Voor het opwerpen van een berg is het hiervoor omschreven materiaal niet bruikbaar. En helemaal niet als er ook nog paardenmest bij gemengd is. Het gaat composteren, is zeer instabiel en zou binnen een paar jaar zijn uitgespoeld. Daarom is het verbazend dat even later in het artikel de opgeworpen zoden, plaggen en paardenmest ineens leemgrond zijn geworden.

Ik heb eind april de Domineesberg goed bekeken. Hij bestaat inderdaad uit klei, pure klei! Bij de droogte van de laatste maand begon de klei al barsten te vertonen. En die klei zou zomaar uit het Kattegat of andere laagten op het terrein gewonnen kunnen zijn. Leem is ideaal om een berg of wal van te maken. Want nu nog, na meer dan 150 jaar, is hij niet vervormd. Hij is bol en glad gebleven want de gevallen bladeren blijven er niet op liggen. Door die stabiele klei kon de Domineesberg ook voorzien worden van een spiraalvormig pad en staan de bomen die er in de loop der jaren op zijn gegroeid, nu in 2009, nog stevig verankerd in de bodem. Zoekend naar voedingsstoffen zijn ze wel breed en ook aan de oppervlakte geworteld. En hoe men de berg heeft opgeworpen? Dat is te zien aan de zuidzijde. Daar is, ook van klei, nog steeds de helling te zien waarop men zich omhoog worstelde om de klei op een berg te krijgen. Die helling reikt tot meer dan halverwege de hoogte van de Domineesberg.

Dat haar grootvader, Mr. A.A.W van Wulfften Palthe, als eerbetoon aan zijn vader de berg Domineesberg heeft genoemd is wel mogelijk. Maar zou het niet kunnen zijn dat men het in de volksmond naar de schepper heeft genoemd?

Helaas is er nu niemand meer die het geschrevene kan bevestigen. Maar waarom zou iemand als Thalia, die zo geïnteresseerd was en zo dicht bij de familie stond zich vergissen? De bekende volkskundige Dr. A.G. de Bruijn, oprichter van het Palthehuis en Palthekenner bij uitstek heeft op Thalia's boekje gereageerd door haar verscheidene familiepapieren toe te zenden als stimulans om vooral de geschiedenis aan het papier toe te vertrouwen. Als er foute beweringen in hadden gestaan had hij haar dat zeker gemeld.

Hans Lenderink (Oldenzaal)

Bronnen:

'Het Palthehuis aan de Marktstraat te Oldenzaal', (1963) door Thalia de Kempnaer - van Wulfften Palthe.

'Het huis van mijn grootvader' door Thalia de Kempnaer - van Wulfften Palthe

DE GEBROEDERS FEIJ: ONSUCCESSVOLLE REMPLACANTEN

In 1810 werd het Koninkrijk Holland dat vanaf 1806 geregeerd werd door Lodewijk Napoleon, een broer van keizer Napoleon, ingelijfd bij Frankrijk. Lodewijk moest vertrekken. Snel werd het totale Franse bestuurswezen ingevoerd, het ambtenarenapparaat moest zich gaan bedienen van de Franse taal en tevens werd in 1811 de dienstplicht ingevoerd. Dit was voor onze streken uniek. Vele jongelingen wilden zich daaraan onttrekken ofwel door zich niet te melden en zich te verstoppen of door tegen betaling anderen hun plaats te laten innemen. Deze remplaçanten waren bijna zonder uitzondering zeer arme mensen, vaak zelfs getrouwd, die nu een kans zagen om hun vrouw en kinderen een beter leven te laten leiden. Dit was ook het geval met de gebroeders Feij.

De gebroeders Antonius en Berent Feij werden beide in Enschede geboren. Hun ouders waren Gerrit Feij en Maria Rouwelink.

De oudste was Antonius, geboren op 8 mei 1775, landbouwer en op 31 augustus 1801 gehuwd met Joanna Rijsman. Op 14 december 1806 werd een zoon geboren: Johannes genaamd. Kort daarop overleed Joanna. Antonius hertrouwde op 2 oktober 1810 met Anna Maria Aleida Wiedenbruck uit Bentheim. Op 8 juni 1811 werd een dochter Joanna geboren. Zij leefden rond 1812 in kommervolle omstandigheden.

Zijn broer Berent, wever van beroep, zag ruim een jaar later het levenslicht en trouwde met Wilhelmina Kwekkeboom. Zij woonden in Losser en in 1813 had het echtpaar vier kinderen: Judith, Hermanus, Gradus en Willem. Ze kenden eveneens grote armoede.

Om uit de problemen te komen besloten beide broers zich beschikbaar te stellen als remplaçant en daardoor hun familie meer speelruimte te geven ten koste van natuurlijk het risico om in één van de vele Napoleontische oorlogen te overlijden. Allereerst nam Antonius het initiatief.

De lotgevallen van Antonius Feij

Begin 1812 werd in het voormalige Koninkrijk Holland de derde lichte rekruten onder de wapenen geroepen. Het waren de jongelingen die in 1790 waren geboren. Hiertoe behoorde ook Hendrikus Busschers. Hij was in Enschede geboren, goedgekeurd en moest militair worden gezien het feit dat hij het lage nummer 19 had getrokken. Gelukkig voor hem was Antonius bereid zijn plaats in te nemen en wel onder de volgende voorwaarden:

- fl. 100 bij indiensttreding;
- fl. 500 uit te betalen aan het eind van het contract. Jaarlijks werd 3% rente uitgekeerd aan vrouw en kinderen.

Naast het feit dat het geldelijk een zeer ongunstig contract was (bij vele andere overeenkomsten was het uitgekeerde bedrag een factor vier hoger) was er hier ook nog sprake van een bemiddelaar. Het betrof een kapelaan van de Jacobus parochie in Enschede. Hij moest zorg dragen dat de vrouw en kinderen ook daadwerkelijk het uitgekeerde bedrag ontvingen. Voor zijn bemiddeling werd hij ruim bedeed. Hij vroeg een initieel bedrag van fl. 75 en nog fl. 50 plus 3% rente aan het eind van het contract.

Antonius, slechts 1 meter 57 groot, werd ingedeeld bij de Nationale Militie, het zogenaamde 87ste Cohort. Dat legeronderdeel had zijn standplaats in Groningen. Er was echter al veel onvrede ontstaan omdat de samenstelling van de Militie samenhang met een extra oproep van dienstplichtigen. Degenen die in 1788, 1789 en 1790 waren geboren en die behoorden tot de reserve moesten zich toch melden. Als verzachtende omstandigheid werd gesteld dat ze louter hun eigen grondgebied behoefden te verdedigen. De omstandigheden veranderden echter drastisch doordat de Grande Armee zich einde 1812 praktisch geheel gedecimeerd uit Rusland moest terugtrekken. Napoleon was ijlings naar Parijs teruggekeerd om zo snel mogelijk nieuwe troepen te rekruteren die dan razendsnel naar Duitsland gedirigeerd werden om de oprukkende kozakken, Zweden en Pruisen het hoofd te kunnen bieden. Ook werd besloten dat de Nationale Militie nu wel naar Duitsland moest oprukken. Het bericht veroorzaakte grote onrust en tijdens de opmars, die op 2 februari 1813 was begonnen, deserterden talloze soldaten. De route ging via Groningen, Arnhem, Münster en Osnabrück naar het midden van Duitsland. Deserteurs tijdens de tocht waren onder meer Jaap Olde Nijhof uit Delden, Hendrikus Broekhuis alias Leuvelink uit Oldenzaal, Herman ter Mors uit Oldenzaal en Roelof Bruins uit Klein Driene. Einde augustus 1813 raakte de cohort betrokken bij heftige gevechten tegen de Pruisen bij Sonnenberg. Napoleon was hier nog succesvol maar velen van zijn manschappen werden krijgsgevangen gemaakt onder wie Antonius Feij. Tijdens de daarna volgende bestandsovereenkomst schijnt hij al of niet gewond teruggekeerd te zijn. Echter enkele weken later, nog voor de volkerenslacht bij Leipzig in oktober 1813, werd gemeld dat Antonius aan koorts was overleden.¹ Het gebeuren vond plaats in het hospitaal te Dresden op 12 september 1813.² Het enige positieve dat deze droeve gebeurtenis wellicht ietwat verlicht was het feit dat de weduwe wat geldmiddelen verwierf. Maar wat was het lot van Berent Feij?

---

¹ *Chateau Vincennes Inventarisnummer 23 YC 155 nr. 642*

² *Algemeen Rijksarchief Den Haag Klapper 2.01.19 op de overlijdensakte van Nederlandse soldaten in Franse Krijgsdienst 1792-1815. Inventarisnummer 148 nr 128 Antonius Fije*

De lotgevallen van Berent Feij

Ruim een jaar later dan zijn broer op 30 maart 1813 stelde Berent zich ook beschikbaar als remplaçant. Hij zou een zekere Bernard Frommink vervangen een dienstplichtige van de lichte van lieden die in 1792 waren geboren. De akte, die bij de onderprefekt van Zwolle werd gesloten, luidde als volgt³:

Acte van vervanging

Voor ons de onderprefect van het Arrondissement Zwolle zijn verschenen op 30 maart 1813 de heer Bernard Frommink schilder wonende te Enschede kanton Enschede Arrondissement Almelo Departement Mondingen van de IJssel dienstplichtige van de lichte 1812 hebbende het lotnummer 28 en Berent Feij wever wonende te Losser kanton Oldenzaal Arrondissement Almelo Departement Mondingen van de IJssel oud 35 jaren lengte 1 meter 7 centimeter, haren en wenkbrauwen licht bruin, scheef voorhoofd, ogen grijs, platte neus, grote mond, normale kin, kleur basanale, hebbende een kleine knobbel links bij de neus. De vervanging is goedgekeurd door de Raad van Rekrutering van de genoemde Berent Frommink. De laatste heeft ons het certificaat van toelating getoond benevens de receptuur van de storting van 100 francs. Dat bedrag is bestemd voor de uitrusting en de kleding van zijn vervanger. Tussen hen beide is het volgende overeengekomen:

Bernard Frommink zal twee honderd Hollandse guldens overmaken nadat Fije twee achtereenvolgende jaren heeft gediend waarna het bedrag geïncasseerd wordt door zijn echtgenote Wilhelmina Kwekkeboom wonende te Losser. Als bewijs van zijn militaire dienstbetrekking moet Fije een certificaat van ontslag overleggen van de raad van het regiment waarop vermeld is dat hij heeft voldaan aan al zijn plichten als vervanger van een dienstplichtige. Mocht Fije komen te overlijden voordat de twee jaar zijn verstreken dan komt het bedrag ten goede aan zijn echtgenote en aan zijn kinderen. Het aantal bedraagt tegenwoordig vier. Verder werd overeengekomen dat de vrouw van de remplaçant over de genoemde twee jaar een rente zal krijgen over de som van vier procent. Het bedrag wordt ten huize van Wilhelmina Kwekkeboom uitbetaald.

Zo opgesteld en gepasseerd te Zwolle bij de onderprefectuur. Getekend door de onderprefekt en de dienstplichtige en van een merkteken voorzien door de remplaçant het schrijven niet machtig zijnde.

---

³ RAO Inventaris van het archief van de onderprefect van Zwolle, 1811-1814. Toegangsnummer 23 Inventarisnummer 262 Stukken betreffende de vervanging voor diverse legeronderdelen, 1812-1813 no 156.

Het is duidelijk dit contract was nog ongunstiger. Berent voegde zich bij het regiment waarvoor Frommink was opgeroepen. Hij kreeg echter snel spijt en deserterde en ging naar huis. In de nacht van 4 op 5 mei werd hij van zijn bed gelicht door de veldwachter Braun geassisteerd door twee plaatselijke douaniers. Het proces verbaal luidde als volgt:

Proces Verbaal

Ondergetekende Georg Philip Braun veldwachter van de gemeente Losser heeft ontdekt dat in deze Gemeente een deserteur verbleef van de lichte van de Klasse 1812 genaamd Berent Feij, geboren en wonende in deze gemeente, vervanger van Bernard Frommink, dienstplichtige van de gemeente Enschede. Ik heb me begeven naar het huis van de verdachte deserteur Berent Feij, geassisteerd door Jan Verlinde en Bastiaan Marijn douaniers op de post Losser in de nacht van 4 op 5 mei, waar we hem daadwerkelijk hebben aangetroffen. We hebben hem meteen overgebracht naar de gemeente Enschede waar we hem hebben afgeleverd op het gemeentehuis zie het volgende overdrachtsbewijs.

Gedaan en geredigeerd het betreffende proces-verbaal door mij Veldwachter van de gemeente Losser

te Losser de 5de mei 1813 G Ph Braun, M Bastiaan, J Verlinde

Vele veldwachters werden door Napoleon gerekruteerd uit het leger wanneer de oudgedienden hun dienstdaag hadden verricht. Ze kwamen uit totaal andere delen van het keizerrijk. Ze waren meestal onderofficier geweest en kregen afhankelijk van hun gerealiseerde dienstjaren een goed inkomen. Napoleon kon rekenen op hun absolute loyaliteit. Zo kwam de veldwachter uit Enschede, Johan Reygel uit Weingarten bij Bamberg, Frederik Tekko, diender in Lonneker uit Neustadt aan de Rijn. In het kanton Oldenzaal diende Joseph Stephan uit Kirchhofen in Weerselo, terwijl Georg Philips Braun veldwachter te Losser uit Michten in de buurt van Kolblenz kwam. Hij was op 21 juni 1768 geboren en had een jaarinkomen van Fl. 380 per jaar⁴. Hij was op 12-02-1813 gehuwd met Aleida Tromp uit Borne. Zijn staat van dienst was geweldig. Hij was begonnen als vrijwilliger in het leger van stadhouder Willem V. Hij vocht tijdens de eerste coalitieoorlog in 1793 en 1794 tegen de Fransen. Hij kwam daarna in dienst van de Bataafse Republiek. Braun nam in 1799 deel aan de campagne in Noord-Holland tegen de gelande Engelse en Russische troepen. In 1805 streed hij in Zuid-Duitsland tegen de Oosternrijkers en een jaar

---

⁴ RAO Zwolle Toegangsnummer: 21 Archief titel: A.F.M. Reichgelt, Inventaris van de archieven van de Kwartierdorst van Almelo (1807-1810) en de Onderprefect van Almelo -1813). Inventarisnummer: 289 Staten van de veldwachters in het arrondissement en hun salariering.

later tegen de Pruisen. Als laatste wapenfeit kan genoemd worden zijn deelname aan de gevechten tegen de Engelsen toen die in 1809 in Zeeland waren binnengedrongen.⁵

Uit de briefwisseling die volgde tussen de burgemeester van Enschede Blijdestein, de onderprefekt, de prefekt en het militaire bureau bleek dat de laatste zowel het proces verbaal als het bewijs van inhechtenisneming in de gevangenis van Enschede nodig had om de gratificatie van fl. 25 uit te keren aan Braun en zijn twee assistenten.

Deserteurs als Berent Feij werden overgebracht naar een militaire gevangenis op het eiland Walcheren. Napoleon had in het voorjaar van 1810 een plan ontworpen om deserteurs weer in het gareel te krijgen. Allereerst verleende hij ter gelegenheid van zijn huwelijk op 25 maart 1810 met de Oostenrijkse Habsburgse prinses Marie Louise kwijtschelding van straf aan de bestaande deserteurs mits die zich voor een bepaalde datum melden. Verder werden op drie eilanden, waarvan Walcheren er één was, militaire gevangenissen opgericht om de deserteurs een extra zware heropvoeding te geven. Op het Zeeuwse eiland werd dan langzamerhand een nieuw infanterieregiment gevormd, het 131e Régiment d'Infanterie de Ligne. Het werd in 1812 naar Rusland gedirigeerd. Latere déserteurs werden tot aanvullende eenheden gevormd. Dat lot leek ook Berent beschoren. Hij overleed echter op 15 januari 1814 aan dysenterie in het hospitaal op Walcheren.⁶ Op dat moment waren grote delen van Nederland al bevrijd door de kozakken en de Pruisen. De familie werd pas negen maanden later op de hoogte gesteld. Allereerst meldde de commissaris van het arrondissement het overlijden aan de burgemeester van Losser als volgt :

Op den Huize Warmelo de 17 augustus 1814

Zende u hiernevens het Dood Extract van zekere Bernard Fij geboren te Enschede doch voor zijn indiensttreding woonachtig in Uwe Gemeente, dewelke blijkens bijgaande Extract te Veere overleden is. Ik verzoek U deszelfs overledene in de Registers van den Burgelijken Staat Uwer Gemeente te Registreren en de naast bestaande van den overledene van dit sterfgeval kennis te geven.

---

⁵ *Archief Almelo, Inventarisnummer. 479. Stukken betreffende de betaling van soldij aan in Almelo gelegerde officieren 1811-1812.*

⁶ *Algemeen Rijksarchief Den Haag Klapper 2.01.19 op de overlijdensakte van Nederlandse soldaten in Franse Krijgsdienst 1792-1815. Inventarisnummer 148 nr 129 Berent Fije.*

De commissaris van het Arrondissement Almelo provisioneel gedelegeerde G te Sloet tot Warmelo

Op 19 september 1814 nam Jan Teylers, schout van Losser, het als volgt op in het officiële overlijdensregister :

In het Jaar Een duizend achthonderd veertien den negentienden september is ons Jan Teylers van wegens hogere overigheid Schout der gemeente van Losser provincie Overijssel, kanton van Oldenzaal, ingezonden een Extract uit het Doodboek van de gemeente Veere van den Een en dertigsten Januari dezes Jaars dat Bernard Fij oud vijf en twintig Jaren fuselier van het 131 Regiment van Linie zesde Bataillon vijfde Compagnie, geboren in de Gemeente Enschede, Kanton Enschede Provincie Overijssel is overleden in het Militaire Hospitaal te Veere den vijftienden Jannuari dezes Jaars, welke alhier het laatst heeft gewoond, welke Extract door den Heer Maire officier van den Burgerlijken Staat der stad Veere aan mij is ingezonden en hebbe dit Extract in beide Registers ingeschreven en getekend.

De familie bleef in kammervolle omstandigheden achter. De weduwe probeerde in 1815 de gelden van het contract tussen Frommink en haar man alsnog te achterhalen.

De actie van Wilhelmina Kwekkeboom

Wilhelmina nam in de zomer van 1815 de advocaat H.J.Raedt in de arm om alsnog het geld te incasseren waarvan ze meende dat ze daar in het kader van de acte van vervanging recht op had. Om de zaak pro deo te kunnen afhandelen had de advocaat blijkbaar een certificaat van armoede en een overlijdensbericht nodig. De advocaat verwoordde het als volgt:

Oldenzaal, 11 Augustus 1815

Weledele heer!

Alzoo ik door Wilhelmina Kwekkeboom weduwe van Berent Fij wonende in uwe Gemeente gesproken ben, over een replacements contract tussen haren wijlen man en Berent Vrommink; en onder uwed moet zijn bereistende een acte van overlijden in het hospitaal te Veere doorgezonden; zo neem ik door dezen vrijheid ued te verzoeken gemelde acte mij onverwijld toe te zenden, maakende? ik mij in de weduwe van deze acte bedienende gemelde weduwe heeft mij gezegd dat zij zich in een armoedigen toestand bevindt,

zoodanig dat zij het proces op hare kosten niet konde voeren, heb de goedheid en zend mij met gemelde acte een certificaat dat zij zich in zoodanige armoedigen staat bevindt wanneer ik Request voor haar zal praesenteren om pro deo bediend te worden. In afwezigheid hiervan noem ik mij steeds met alle achting Weledele Heer H.J. Raedt

De gemeente Losser reageerde als volgt:

Al omgaande Acte hier van den 13 Sept 1815 op den verzoeken toegezonden met verzoek dezelve te doen retourneren na daar het nodige gebruik van gemaakt te hebben, als mede een certificaat van armoede van Wilhelmina Kwekkeboom.

Hoe het met een eventueel proces is afgelopen is tot op heden niet duidelijk geworden.

Hennie Kok (De Lutte)

DE HOOGHE HEEREN EN DE ARME JOOD

Het archief van de zettters van Losser bevat een klein dossier dat enig inzicht geeft in de armenzorg (of wat daarvoor door moest gaan) aan het einde van de 18e eeuw. Het gaat over de jood Heijman die *“wegens sien hooge jaeren en seer geringen staat niet onderdak kan koemen dan door behulp van de settlers of voorstaanders van ‘t gemelde dorp”*.

(Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om Isak Heijman, schoenlapper die bij de mensen thuis schoenen kwam repareren). Het is daarom dat de landdrost van Twente de zettters (dorpelingen) van Losser opdraagt de jood Heijman te helpen. De zettters, vertegenwoordigd door koopman J. Keller geven Heijman order om een klein huisje te huren *“soo naa of zoo ver hij het kan krijgen”*.

Het lukt hem om van de rijke kooplieden in het dorp, Theodorus en Hendrikus Teijlers een huisje te huren voor 10 gulden per jaar. De zettters staan borg voor de huur zolang Heijman *“onvermogen blijft”*.

Maar desondanks wordt Heijman na een paar jaar uit zijn huisje gegooid: de gebroeders Teijlers pikken het kennelijk niet dat de huurschuld is opgelopen tot 34 gulden en stappen naar het Landgericht in Oldenzaal. Daar krijgen ze gedaan dat Heijman (in 1790) uit het huisje moet én dat zijn inboedel (1791) geliquideerd

wordt. Tenslotte sturen ze ook de onderrichter af op Jan Keller (1794) om de huurschuld plus proceskosten minus de opbrengst van de inboedel op de zettters te verhalen. Graag binnen acht dagen betalen anders wordt het bedrag verdubbeld!

Tot zover is het verhaal duidelijk: wie huurschuld heeft moet zijn huis uit en wie borg staat moet betalen. Het wordt alleen wel wat schrijnend als we de afrekening lezen:

De Gerichte Juris bedraagt als volgt

Juristarifatie	f 2	2	—	—
W originele Meesteren				—
een Copie	f 1	4	—	—
publiceeren en afficeeren met Belasden	f	—	9	—
Noodgerichte bij Edeu				
Verkoop	f	—	19	—
Instellingen des Conditien	f	—	12	—
Registreren van de fteue	f	—	12	—
Voor het afslaan voor Edeu onderrichter	f	—	16	—
Voor omroepen betaald	f	—	2	—
		f 6	—	14
Hier af het geene den boedel heeft opgebracht	f 4	—	5	—
		f 2	—	9
Nog komt hier bij door de Wagen vracht	f 1	—	—	10

De huurschuld was opgelopen tot 34 gulden. De inboedel bracht 4 gulden, 5 stuivers en 4 duiten op. De proceskosten bedroegen in totaal 8 gulden en 4 stuivers, bijna het dubbele van de opbrengst van de boedel!

De specificatie laat zien dat kosten noch moeite voor een goede rechtsgang gespaard werden!

Uit de stukken blijkt verder dat Heijman nu *“in een seer deplorabele hut woont en die op eigen deplorabel goedvinden sonder consent van de Marke Goedsheren is gebouwt”*.

Alleen de kooplieden en het gerecht zijn uiteindelijk beter geworden van de interventie van de Landdrost.

Arme Heijman!

(Frans Jacobs)

WINTER

*Er was eens een tijd, lang geleden
toen werd Losser nog wit en nog koud.
Die tijd heette winter, dan waren de sloten bevroren
en over die gladheid strooide de zon goud.*

*Dan haalde vader de schaatsen te voorschijn,
twee ijzers waarop je kon glijden, ver en lang.
Dan had je een muts op, een das om je oren,
en zag je de kleur van een appel op iedere wang.*

*In die tijd, als het eventjes wilde
dan viel er een vracht witte vlokken zomaar vanzelf.
Dat was dan de sneeuw, die bleef wekenlang liggen,
daar maakte vader een pop van zo groot als hijzelf.*

*Die kreeg een gezicht en een hoed, zo stond hij te pronken,
zolang als die kou en die winter er nog was.
Dan kwam de zon en smolt hij en op een morgen
dan lagen er enkel nog twee zwarte kolen in 't gras.*

Hans van Huizen (Denekamp)